

שלמה לוטן

המסדר הטוטוני בארץ הקודש

Nicholas Edward Morton, *The Teutonic Knights in the Holy Land 1190–1291*, Woodbridge: Boydell Press, 2009, xiv + 228 pp.

ההיסטוריה הצבאית של המסדר הטוטוני בימי הביניים כבר נחקרה ותוארה בשורה של ספרים ומאמרים מעמיקים. הנושא נדון בהרחבה בעיקר בכל הנוגע להתפתחות המסדר הצבאי בארצות הבלטיות, באזור שבו הטביעו מוסדות המסדר את חותמם הצבאי ותרמו תרומה מדינית. דווקא שנותיו הראשונות של המסדר הצבאי ודרכי התפתחותו בממלכה הצלבנית נותרו ידועים פחות. בעבר נכתבו מחקרים בשפה הגרמנית על ראשית תולדות המסדר בארץ־ישראל, כדוגמת מחקריהם של מארי־לואיז פוורו, אודו ארנולד וקלאוס מיליצר,¹ אך דומה כי לכל העוסקים בתולדות המסדרים הצבאיים בכלל ולחוקרי המסדר הטוטוני בפרט חסר עד כה חיבור מרכזי בשפה האנגלית.

מחקרו של ניקולס אדוארד מורטון על תולדות המסדר הטוטוני בממלכה הצלבנית נועד למלא חסר זה, וזאת בתקופה שבה נוצר הד חדש לפעילותם של הטוטונים בגליל העליון, במבצר מונפור ובעיר עכו. נראה כי המחקר ההיסטורי כיום ולצדו בחינה ארכאולוגית של מרכזי הטוטונים עשויים להביא להשלמת התמונה של דרכם של חברי המסדר הצבאי בממלכה הצלבנית במאה השלוש־עשרה.²

המסדר הטוטוני היה אחד משלושת המסדרים הצבאיים העיקריים (הוספיטלרים, טמפלרים וטוטונים) אשר הוקמו בממלכת ירושלים הצלבנית. המסדר הוקם בעיר עכו בשנת 1198, אך שורשיו נטועים במסע הצלב השלישי, בשנת 1190, כאשר מול חומתה המזרחית של העיר עכו הוקם בית חולים שדה לטיפול בלוחמים גרמנים אשר לחמו בסביבתה של העיר בתקופה שלאחר מפלת קרב חטיין. עם כיבושה של העיר עכו בשנת 1191 קיבל המוסד הגרמני נכסים עירוניים ואדמות חקלאיות, ומתן מענקים אלה נמשך גם לאחר הקמתו של המסדר הצבאי הטוטוני ועם התבססותו ברחבי הממלכה, בעיקר בגליל העליון (באזור מעיליא, בקעת בית־הכרם והמבצרים מונפור וג'דין־יחיעם).

המסדר הטוטוני שרד בממלכת ירושלים גם לאחר נפילת מעוזו העיקרי בגליל, מבצר מונפור,

מוקדש לזכר דודי האהוב ד"ר נפתלי טלמן ז"ל (1926–2012), חוקר ההתיישבות הגרמנית בארץ הקודש – זכרך עמנו לעד.

1 M.-L. Favreau, *Studien zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens*, Stuttgart 1974; U. Arnold, 'Entstehung und Frühzeit des Deutschen Ordens', J. Fleckenstein & M. Hellmann (eds.), *Die geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen 1980, pp. 81–107; K. Militzer, *Von Akkon zur Marienburg: Verfassung, Verwaltung und Sozialstruktur des Deutschen Ordens*

1190–1309 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, 56), Marburg 1999
2 A.J. Boas, *Archaeology of the Military Orders*, London 2006; H. Kennedy, *Crusader Castles*, Cambridge 1994; A. Boas & R. Khamissy, 'The Teutonic Castle of Montfort / Starkenberg (Qal'at Qrein)', H. Houben & K. Toomaspoeg (eds.), *L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico: incontri e scontri tra religioni, popoli e culture: Atti del convegno internazionale, Bari-Lecce-Brindisi, 14–16 settembre 2006* (Acta Teutonica, 5), Galatina 2008, pp. 347–361

מבצר המונפור,
אחד המרכזים של
המסדר הטוטוני,
מעל נחל כזיב
בגליל המערבי,
1999

המהלכים המדיניים של מוסדות המסדר ותהליך התבססותו הצבאית והתעצמותו הכלכלית במזרח הפרנקי (ממלכת ירושלים הצלבנית, נסיכות טריפולי, אנטיוכיה, ארמניה וקפריסין). בחלק השני ארבעה פרקים העוסקים בפעילותו המנהלית של מטה המסדר בארץ-ישראל. בנספחים לספר הובאו רשימה מפורטת של שמות מנהיגי המסדר ונושאי תפקידים במטה הטוטוניים ורשימה של קרקעות ונכסים עירוניים שרכשו מוסדות המסדר או שהוענקו להם במהלך שהייתם במזרח הפרנקי – רשימה זו מלווה במפה שצוינו בה בפירוט רב נכסי המסדר ברחבי הממלכה, בגליל העליון ובהר הלבנון.

ספרו של מורטון אינו מתמודד עם סוגיות מרכזיות העולות במחקר הטוטוניים במאה השנים הראשונות לקיומם. הוא כמעט אינו עוסק בסוגיה המרכזית של עמדת המסדר הצבאי ומנהיגיו בעימות שפרץ בין כס האפיפיור לבין הקיסר פרידריך השני (עמ' 64–65). במחצית הראשונה של המאה השלוש-עשרה הצליחו הטוטוניים, בעיקר בזכות ראש המסדר רב הפעלים הרמן פון

ההר החזק (Montfort, Starkenberg), בשנת 1271. מוסדות המסדר התמקדו בחיזוק מעמדם של הטוטוניים במרכזם בעיר עכו, עיר הראשה של הממלכה, ובאזור אכזיב ונחלת סקנדליון (בדרום לבנון). עם נפילתה של העיר עכו בשנת 1291 ואתה הממלכה כולה, נמלטו הטוטוניים ששרדו במערכה לוונציה והקימו שם מחדש את מטה המסדר. בשנת 1309 עבר מטה המסדר בשלישית צפונה, אל עבר הארצות הבלטיות, למבצר מרינבורג, מעוזם של הטוטוניים בחבל פרוסיה. פרוסיה וליווניה (לטווייה ודרום אסטוניה של ימינו) הפכו למוקד פעילותם הראשי של הטוטוניים באירופה, ושם נלחמו בשבטים פגניים וביססו את מדינתם הצבאית (Ordensstatt) עד המאה השש-עשרה. המסדר הטוטוני עמד במשברים רבים בימי הביניים ובעת החדשה. בימינו ממשיך המסדר לפעול כמסדר רוחני וכמוסד סיעודי במספר מאחזים באוסטריה ובדרום גרמניה.

מחקרו של מורטון מחולק לשני חלקים מרכזיים. הראשון כולל שישה פרקים ובהם תיאור

המסדר הטוטוני באזור אגן הים התיכון. פרסום מחקריהם על תעודות הטוטונים ומבנה מאחזיהם בדרום אירופה פתח צוהר חדש להבנת מערכות קשרים שנוצרו בין שלוחות המסדר ויצר תשתית לכיוון מחקר שלא פותח עד העשור האחרון.⁴ מורטון מעלה בספרו טענה מעניינת והיא שמרכזם של הטוטונים בעכו - ולא מעוזם במונפור - שימש בפועל מטה המסדר (עמ' 169-172). טענה זו איננה ניתנת להוכחה ברורה בשל מיעוט התיעוד ההיסטורי בנושא, אך דומה כי לאור המחקר הקיים אין לקבוע בוודאות שעכו לברדה שימשה כמוקד לחברי המסדר.

לסיכום, מחקרו של מורטון חשוב וחיוני לכל חוקר וקורא המתעניין בתולדות מסדר הטוטונים במאה השלוש-עשרה ובררכי השתלבותם של חברי המסדר בנעשה בממלכה הצלבנית. המחבר מציג תמונה כללית של אחד המוסדות המשפיעים בתולדות ממלכת הצלבנים. הוא מרחיב את היריעה בתחומים רבים אשר טרם זכו לעניין רב במחקר הטוטונים, כגון מבנה מוסדות המסדר, אתרי התיישבותם ומעורבותם הצבאית של חברי המסדר בקרבות הצלבנים בפורביה (1244), במישור החוף הדרומי, כיום מדרום לקיבוץ כרמיה) ובמסע הצלב השביעי במצרים (1250). מורטון בחר להתמקד בנעשה בממלכת ירושלים ובסביבתה הקרובה, ובכך נמנע מלהרחיב בנושא מערכות הקשרים שנוצרו בין מוסדות המסדר בארץ-ישראל לבין מרכזיו באירופה. חשוב שנושא זה ייבחן במחקר מקיף בעתיד הנראה לעין.

זלצה (1209-1239), לפלס את דרכם במשבר שנוצר בין מוסדות הכנסייה לקיסר המזרחי, אשר היה מיטיבם הראשי, ושפעל להתבססותם במזרח הפרנקי ובצפון אירופה. מורטון אף אינו מרחיב בספרו בעניין המשבר שנוצר במסדר עם הרחבת פעילותם של הטוטונים במזרח אירופה, תחילה בחבל בורצלנג שבמזרח הונגריה (כיום באזור טרנסילוניה ברומניה) והחל משנת 1230 בפרוסיה ובליווניה - נושא שיש בו תיעוד היסטורי הראוי לבחינה ולהשוואה. נושאים אלה הם חלק מהותי מהמחקר המתקיים בתקופתנו באירופה, והמוכר מהקבצים המתפרסמים בסדרת הכנסים על תולדות המסדרים הצבאיים המתקיימים באופן תדיר בעיר טורון שבצפון פולין (אחד ממאחזיהם של הטוטונים בחבל פרוסיה).³ מורטון גם לא נדרש לשאלה כיצד פעלו הטוטונים ששהו במפקדותיהם במזרח אגן הים התיכון לנוכח תהפוכות הגורל במאחזיהם החדשים באירופה. ייתכן שהסיבה לכך נעוצה בהתמקדותו בנעשה בעיקר בשטחי הממלכה הצלבנית ובסביבתה הקרובה. סוגיה נוספת אשר לא זכתה לדיון ממצה בספרו של מורטון היא מערכת הקשרים שנוצרה במהלך המאה השלוש-עשרה בין מרכזם של הטוטונים בממלכה הצלבנית לבין מאחזיהם באגן הים התיכון, בדרום איטליה (בחבל אפוליה) ובאי סיציליה. נושא זה נדון בהרחבה רבה במחקר בעיקר בזכות עבודותיהם של הוברט הובן וכריסטיאן טומספויג, הפועלים כיום באיטליה, ושהם מחשובי ההיסטוריונים החוקרים את תולדות

teutonici nel Mediterraneo Orientale (sec. XII-XV); A. Giuffrida, H. Houben & K. Toomaspoeg (eds.), *Cavalieri teutonici tra Sicilia e Mediterraneo: Atti del Convegno internazionale di studio Agrigento, 24-25 marzo 2006* (Acta Theutonica, 4), Galatina 2007, pp. 47-74; K. Toomaspoeg, *Les Teutoniques en Sicile (1197-1492)*, Roma 2003

3 בסדרה זו, שכותרתה *Ordines Militares: Colloquia Torunensia Historica*, יצאו לאור עד כה שישה עשר כותרים, ובהם מחקרים רבים על תולדות המסדרים הצבאיים באגן הים התיכון וברחבי אירופה.
4 H. Houben, 'Der Deutsche Orden im Mittelmeerraum', U. Arnold (ed.), *Der Deutsche Orden in Europa* (Schriften zur staufischen Geschichte und Kunst, 23), Göttingen 2004, pp. 29-48; idem, 'I cavalieri